

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 4, Temmuz /July 2020, ss. 273-286.

Geliş Tarihi–Received Date: 22.03.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 24.06.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TÜRK DESTANLARINDA KUŞ FIGÜRÜ

GÖKSU GÖNER*

ÖZET

Sözlü kültürümüzün önemli eserlerinden biri olan destanlar; içerisinde Türklere özgü inançları, mitolojik unsurları, kültür ve gelenekleri barındırması bakımından Türk tarihinin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir. Kök (gök), yer-sub ve atalar kültü biçiminde formüle edilen eski Türk inancı, Türk yaşantısının her alanında olduğu gibi destanlarda da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tabiat kuvvetlerine (yer-sub) ait pek çok unsur, Türklerin destan anlatılarında yer almaktadır. Destanlarda yer-sub kültüne dair anlatıların yoğun bir şekilde işlenmesi eski Türklerin tabiata duyduğu saygıdan kaynaklanmaktadır. Türk destanlarında kendisine geniş bir yer bulan kuşlar, her şeyin başlangıcı olan yaratılışta da yer almaktadır. Yaratılış destanlarında kuşlar, kimi zaman tanrının yanında önemli bir vazife üstlendikleri gibi kimi zaman da tanrının emrine uymayan şeytan ya da bencil varlıklar olarak tasvir edilmişlerdir. İslam dininin kabulü ile başlayan dönemde de Türk mitolojisine ait pek çok unsur, Türk destanları içerisinde yer almıştır. Hatta İslami unsurlar ile birleşerek sözlü edebiyatımızın daha da zenginleşmesini sağlamıştır. Türk destanları içerisinde kuş figürünün ele alındığı bu makalede kuğu, kaz, tavuk, horoz, guguk kuşu ve kırlangıç gibi kuşlara yer verilmiştir. Ayrıca efsanevi Hüma kuşu da makalenin konusu dâhilindedir. Günümüzde kullanılan kuşlarla ilgili bazı deyimlerin hangi destanlardan geldiği ve Türk mitolojisi çerçevesinde kuş figürlerinin hangi manalarda kullanıldığı hususuna da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Destanları, Mitoloji, Kuş Figürü, Deyim.

BIRD FIGURE IN TURKISH EPICS

ABSTRACT

Epics, one of the most important works of our verbal culture, are important in terms of understanding Turkish belief, mythology, culture and traditions. Formed in the form of celestial (gök), earth-water (yer-sub) and ancestral cult (atalar kültü), the old Turkish belief is frequently encountered in epics as well as in all areas of Turkish life. Especially many elements belonging to the natural forces (yer-sub) are included in the epic narratives of the Turks. The intense processing of narratives about the earth-water cult in the epics stems from the respect of the old Turks for nature. Birds, which find a wide place in Turkish epics, are also presented in the creation of the world. Birds in the epics of creation sometimes assumes an important duty alongside the god and sometimes, some birds do not obey God's command and they are portrayed as devil or selfish beings. In the period that began with the adoption of Islam, many elements of Turkish mythology were included in the Turkish epics. In fact, mythological elements combined with Islamic elements and enriched our verbal literature. In this article, where the bird figure is discussed in Turkish epics, birds such as swans, geese, chickens, roosters, cuckoo and swallows are included. In addition, the legendary Huma bird is also the subject of the article. Which idioms about birds came from Turkish epics? Within the framework of Turkish mythology, in what sense are bird figures used in epics?

Key Words: Turkish Epics, Mythology, Bird Figure

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-Posta: goksugoner@gmail.com.

GİRİŞ

Tarih boyunca âdemoğlu, başından geçen mühim olayları gelecek nesillere aktarmak istemiştir. Yazının henüz icat edilmediği dönemlerde insanoğlu, yaşadığı hadiselerin tasvirlerini sözlü bir şekilde halk arasında anlatarak ve tabiat ananın insanlara sunduğu malzemelerin üzerine resimler çizerek, kendisinden sonraki kuşaklara miras bırakmıştır. Ancak çizmiş oldukları resimlerde, somut olayları safi bir şekilde anlatırken, soyut olayları tam manasıyla aktaramamışlardır. Bu eksiklik, insanların sözlü anlatılara daha fazla sarılmasına vesile olmuştur. Halk arasında kuşaktan kuşağa anlatılan bu olaylar, kimi zaman mübalağalar ile tatlandırılırken, kimi zaman doğaüstü betimlemeler ile süslenmiş ve neticede her toplum kendi sözlü kültürünü oluşturmuştur.

Sözlü kültürün oluşumu sırasında coğrafya faktörü göz ardı edilemez. Nitekim coğrafyanın önemi hususunda İbn-i Haldun'a atfedilen coğrafyanın insanın kaderi olduğu yönündeki söz, coğrafyanın milletler ve kültürleri üzerindeki etkisini göstermesi bakımından güzel bir örnektir. Mesela Mezopotamya coğrafyasında hayatını sürdüren milletler, bulunduğu coğrafyanın şartlarından dolayı köylü kültürü¹ olarak adlandırılan tarım kültürünü, yani yerleşik yaşamı benimserken, Türkistan coğrafyasının geniş bozkırlarında yaşayan Türkler, Bozkır Kültürü'nü, yani konar-göçer yaşamı benimsemişlerdir. Bu farklı yaşam biçimleri elbette insanlar arasındaki anlatıları, yani sözlü kültürü de etkilemiştir. Her sözlü kültür kendi coğrafyası çerçevesinde şekillenmiş ve kavimler arasındaki kültürel ilişkiler neticesinde birbirine tesir etmiştir.

Sözlü kültür, Türk milleti içerisinde öyle bir yer edinmiştir ki yazının kullanılmaya başlamasından sonra bile nesilden nesile anlatılmaya devam etmiştir. Bu anlatılar içerisinde tabiata ve düşmana karşı mücadeleler, kahramanlık hikâyeleri, mitolojik tasvirler, kutsal ruhlar, doğada görülen canlılar gibi pek çok unsur yer almıştır. Türklerin tabiata olan saygısı göz önüne alındığında, doğada bulunan varlıkların destanlarda yer alması gayet olağandır. Bu varlıklar arasında yer alan kuşların, Türk mitolojisi içerisindeki yeri ve Türk kültürüne olan katkısı ise fazla irdelenmemiş bir konudur. Türk destanları içerisinde yer alan kuş figürlerine değinmeden önce, “destan nedir?” sorusunun cevabını aramak uygun olacaktır.

Türk sözlü kültürü içerisinde destanlar önemli bir yer tutmaktadır. Destan sözcüğü, kelime kökeni itibariyle Fars dilinden gelmektedir. Nitekim Şemseddin Sami'nin lügatinde “destan” kelimesinin karşılığında “*ba: dâstân*” (با:داستان) yazmaktadır.² Yani bizden kelimenin esas hali olan dâstân sözcüğüne bakmamızı istemektedir. Şemseddin Sami'nin Kâmûs-ı Türkî isimli sözlüğünde “dâstân” (داستان) kelimesinin ilk anlamı “*hikâye, masal sergüzeşt*” şeklinde geçmektedir. Biraz daha detaylı olarak açıklanan ikinci anlamı ise “*bir vak'a veya hali hikâye eden amiyane manzume*” biçimindedir.³ Türk Dil Kurumu'na göre “*Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir*” şeklinde manası açıklanan destan kelimesi, ikinci anlam olarak “*Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri*” biçiminde izah edilmiştir.⁴ Türk Dil Kurumu Yayınları'nın hazırlamış olduğu bir başka sözlükte ise destan kelimesinin anlamı “*Daha çok eski çağların kahramanlık öykülerini, ulusların, tanrıların, yiğitlerin savaşlarını, başlarından geçenleri anlatan büyük koşuk yapıt*” şeklinde geçmektedir.⁵ Bütün bu tanımlar göz önüne alındığında, destan için şöyle bir tanımda bulunmak uygun olacaktır; Milletleri derinden etkileyen olayların; yiğitlik, kahramanlık, vatan, aşk gibi temalar ve olağanüstü hadiselerle harmanlanıp on birli hece ölçüsü ile işlendiği koşma tipi halk şiirleridir.

Yukarıda farklı kaynaklardan tanımları incelenen destan anlatıları, Türk tarihine dair bize önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim bir destan incelenirken, ait olduğu milletin sosyal hayatına, inancına, kültürüne, mitolojik anlayışına, geçim kaynaklarına, yaşam biçimine, insan yapısına, dost ve düşmanlarına kadar pek çok alanda bilgi sahibi olunabilmektedir. Hatta günümüzde kullandığımız ancak nereden geldiğini bilmediğimiz bazı adetlere, deyimlere ve atasözlerine dair bilgiler de yine destanların içerisinde yer almaktadır. Tabiatın bir parçası olan ağaçlar, dağlar, ırmaklar, kurtlar, geyikler, atlar, kuşlar ve daha nice; destanlar içerisinde bolca yer alan motifler arasındadır. Bu makalede, doğanın içerisinde yer alan bazı kuş türlerinin, Türk destanları içerisindeki yerine ve önemine değinilmiştir.

1. Yaradılış Destanlarında Kuş Figürü

Türk yaradılış destanlarının büyük bir kısmında kuşlar önemli bir rol oynamaktadır. Radloff tarafından derlenen Altay Yaradılış Destanı'nda; dünya uçsuz bucaksız bir deniz iken Tengere Kayra Kan ve kişi (Erlik Han) bu büyük denizin üzerinde kaz gibi uçmaktadır.⁶ Verbitskiy'in derlediği Altay Yaradılış Destanı'nda ise Kayra Han'ın yerine Tengri Ülgen ismi yer almıştır ve Tengri Ülgen, Erlik Han ile birlikte kuş kılığında

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, s. 609.

³ Sami, *age*, s. 598.

⁴ Sözcük anlamı “Destan”, <https://www.sozluk.gov.tr> 06.12.2019.

⁵ Kemal Demiray, *Resimli Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s. 155.

⁶ Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan I*, çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 4.

gökyüzünde uçmaktadır.⁷ Yaradılış destanlarının farklı nüshalarında, bu iki ruhun kaz veya kuğu kılığına girerek uçmaları simgesel olarak söylenmiş⁸ olsa da hangisinin kuğu hangisinin kaz kılığına girdiği belirtilmemiştir. Bu hususta bir cevap aranacak olduğunda, Abakan Türklerine ait “*Kartaga Mergan*” destanı bu sorunun cevabını vermektedir. Nitekim destanın kahramanı olan Kartaga Mergan, düşmanı Kan Tögüs ile savaşırken, Kan Tögüs yer altındaki yedi kuğudan yardım istemektedir.⁹ Yer altının kötü ruhlara ve Erlik Han’a ait olduğu düşünüldüğünde; kuğuların yer altında bulunması ve destanın kötü karakteri olan Kan Tögüs’ün yer altındaki yedi kuğudan yardım istemesi, Yaradılış Destanı’ndaki kuğu figürünün Erlik Han ile ilişkili olduğu izlenimini vermektedir. Bu durumda Altay Yaradılış Destanı’nda uçmakta olan kuğu Erlik Han’ı temsil ederken, kazın ise Tengri Ülgen’i (Kayra Kan) temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kök Tengri inancının bir tesiri olarak eski Türklerde gök, kutsal kabul edilmektedir. Nitekim eski Türklerde Kök Tengri, bazen gökle özdeşleştirilmekle beraber, evrenin gökte oturan yaratıcısı olarak da algılanmıştır.¹⁰ Türkler, yalnızca göğe karşı değil; gökle ilişkili, göğe yakın ve gökte bulunan varlıklara karşı da saygı duymaktadır. Gökte süzülen kuşlara bir kutsallık atfedilmesinin sebeplerinden birisi budur. Kartal ve doğan gibi bazı yırtıcı kuşlar, Kök Tengri’nin simgesi olarak kabul edilmektedir. Nitekim Kök Tengri’nin sembolü olarak ona ve bazı yırtıcı kuşlara kurban sunulduğu bilinmektedir.¹¹ Uçmağın bir ifadesi olan kuşlar aynı zamanda şamanların yardımcı ruhlardır. Şamanın suretine büründüğü ve yardım aldığı kuşlardan birisi ise kaz kuşudur. Şamanların göğe olan yolculuğunda kazdan yardım aldığı bilinmektedir.¹² Türk mitolojisinde, çok akıllı ve bilge bir kuş olarak tasvir edilen kaz kuşu, hem bir yol gösterici hem de şamanı göğün en yüksek katlarına çıkararak bir binektir. Türk mitolojisi içerisinde kaz ve kuğu kuşları beylik ve kut sembolü olarak anılmaktadır.¹³ Bu bilgiler ışığında, destanda geçen kaz kuşunun Tengri’yi temsil ettiği aşikârdır.

Altay Türklerinin inancında kuğu kuşu, tabiatüstü özelliklere sahip olarak insanlara yardım etmektedir. Bu nedenle kuğu kuşu tekin olmayan bir varlık olarak görülmektedir.¹⁴ Altay Türkleri tarafından kuğu kuşunun, insanlara yardım etmesine rağmen tekin olmayan bir kuş olarak görülmesinde, Altay Yaradılış Destanı’nın etkisi vardır. Radloff’un derlediği Yaradılış Destanı incelendiğinde bu durum daha açık bir biçimde anlaşılacaktır.

Radloff’un derlediği Altay Yaradılış Destanı içerisinde Şeytan, Tanrı’dan kut aldıktan sonra kendi dünyasına çekilmiş ve yaptığı örse çekiçle vurarak domuz, Albis, Şulmus gibi çeşitli varlıklar yaratmaya başlamıştır. Tanrı bu duruma kızıp körük, kerpeten, çekiç, örs ne varsa ateşe atmış ve körüğün ateşinden bir kadın, kerpetenle çekiçten ise bir erkek türemiştir.¹⁵ Bu olayın devamında destan şu şekilde devam etmektedir;

“Tanrı kızıp kadının, yüzüne tükürmüştü.

Kadın kuş oldu uçtu, Kordoy derler bu kuşa,

Kokutur bataklığı, köpek havlar bu kuşa.”¹⁶

Destanda da görüldüğü gibi kordoy isimli bir kuştan söz edilmektedir. Türk destanları içerisinde kızların kuğu kılığına girmesi sıkça geçen bir olaydır. Altay Yaradılış Destanı’nda da kadının kordoy adı verilen bir kuşa dönüşüp uçması, bu kuşun bir kuğu olabileceği izlenimini vermektedir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde “kordoy” sözcüğünün karşısında “kuğu kuşu” ibaresi yer almaktadır.¹⁷ Ayrıca Kaşgarlı Mahmud’un lûgatinde “*Todhgurdi*” kelimesi açıklanırken bu kelimeye örnek olması bakımından bir de dörtlük verilmiştir. Bu dörtlükte yer alan “*Sürdi mening kutumnu kaz takı kordayımı*” şeklindeki ibarenin tercümesi “*kazımı ve kuğu kuşlarımı talihimi beraber sürdü*” biçimindedir ve bu çeviride de kordoy (korday) kelimesinin yerine kuğu kuşu tabiri kullanılmıştır.¹⁸

Erlik Han’ın çekiç ve kerpeteninden türeyen erkek de bir kuş kılığına girmektedir. Nitekim destanda bu durum şöyle anlatılmaktadır;

“Erkek de bir kuş oldu, adına derler Yalban,

Bacakları çok uzun, şekli ise çok yaman.

Bu çok garip bir kuştur, nedense yok elleri.

⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 465-469.

⁸ Ögel, *age*, C.1, s. 457.

⁹ Mustafa Sever, “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 42, Ankara 1999, s. 86.

¹⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hattarı*, Kabalca Yayınları, İstanbul 2017, s. 22.

¹¹ Çoruhlu, *age*, s. 203.

¹² Çoruhlu, *age*, s. 223.

¹³ Beytullah Bekar, “Türklerde Kuşlarla İlgili İnanışlar”, *Kuş Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Ayşe Şeker, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 59-60.

¹⁴ Bekar, *agm*, s. 62.

¹⁵ Ögel, *age*, C.1, s. 496-497.

¹⁶ Ögel, *age*, C.1, s. 497.

¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk*, çev. Besim Atalay, C.4, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 346.

¹⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C.2, s. 177.

TÜRK DESTANLARINDA KUŞ FIGÜRÜ

Arar bulur neredeyse, atılmış çizmeleri.

Bayıldığı tek şeyi, topuğu kemirmektir,

Evdaki pisliklerse, ona güzel yemektir.”¹⁹

Altay Yaradılış Destanı'nda yer alan “yalban” kelimesi, ne yazık ki lügat taramalarında ortaya çıkarılmamıştır. Bu yüzden destandaki anlatılardan yola çıkarak bir tahminde bulunulmaya çalışılan yalban kuşu; şekil itibarıyla leylek, deve kuşu ve turna kuşlarına benzemektedir.

Leyleklerin göç güzergâhı ve yaşam alanları arasında Orta Asya bölgesinin de yer aldığı düşünüldüğünde, Türkistan bölgesinde yaşayan insanlara yabancı bir kuş türü olmadığı aşikârdır. Nitekim Çin kaynaklarında Göktürklerin atalarından söz edilirken “*Türklerin bir kardeşinin leylek olup uçtuğu*” söylenmektedir.²⁰ Çin kaynaklarında yer alan bu ibareden yola çıkılarak Türklerin leylek kuşuna aşina olduğu düşünülebilir. Ayrıca Pazırık kazılarında bulunan leylek biçimindeki geçeden heykel²¹, eski Türklerin leylek kuşunu bildiğini gösteren bir kanıttır.

Türk destanları içerisinde çok fazla yer almasa da turna kuşunun eski Türkler tarafından bilindiği aşikârdır. Nitekim Altın-Köl yazıtı üzerinde yer alan “*Altun suna yaş keyiki artıglat...*” biçimindeki yazı Hüseyin Namık Orkun tarafından “*Altun turna, genç geyiği çoğalt...*” biçiminde tercüme edilmiştir.²² Hüseyin Namık Orkun'a göre yazıtta geçen suna kelimesi, esasında *sunga* olarak okunmalıdır. “*Sunga*” sözcüğü ise Çağatay lügatinde “*erkek ördek*” ve “*turna*” manalarına gelmektedir.²³ Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde ise “*turna*” sözcüğü bizzat geçmektedir.²⁴ Ayrıca Saha Türklerinde turna şamanlarından söz edilmektedir.²⁵ Yakut Türklerinde boyların atası ve koruyucusu olan varlıklar arasında turna kuşu yer almaktadır.²⁶ Bütün bu bilgilerden yola çıkarak destanda geçen yalban kuşunun turna olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Deve kuşları, Kaşgarlı Mahmud'un lügatinde “*kuş*” maddesinin içerisinde yer almaktadır. Divanü Lûgat-it Türk adlı eserde kuş maddesi içinde bulunan “*téwi kuş*” ibaresi deve kuşu demektir.²⁷ Destanda geçen “*çok garip bir kuştur, nedense yok elleri*” biçimindeki ifade, bize deve kuşunu anımsatmaktadır. Nitekim deve kuşlarının kanatlarını kullanarak uçamaması, ellerinin olmaması şeklinde yorumlanmış olabilir. Zaten destanda da kordoy kılığına giren kadın uçup giderken, yalban kılığına giren erkeğin uçtuğuna dair herhangi bir anlatı mevcut değildir. Deve kuşlarının doğal habitatlarının çöl arazisi olduğu göz önüne alındığında, Orta Asya bölgesinde bulunan Gobi ve Taklamakan çöllerinde bu kuşların varlığı kesin olmamakla birlikte düşünülebilir.

Yalban kuşunun günümüzde neslinin tükenip tükenmediği bilinmemektedir. Bu hayvanın hangi kuş olduğu hususunda yukarıda bahsi geçen kuşlar, sadece birer tahminden ibarettir. Çalışma için yapılan sözlük taramalarında ve Anadolu yörelerine ait ağızlarda bulunamayan “*yalban*” kelimesinin günümüz Türkçesindeki karşılığı en azından şimdilik askıda gibi görünmektedir.

İki farklı varyasyonu bulunan ve hafiften Hıristiyanlık etkisi hissedilen Yakut Türklerine ait Yaradılış Destanı'nın kuşlu olan metninde; Şeytan, Hz. İsa'nın kötü kalpli kardeşi olarak betimlenmiştir. Tanrı, sürekli kendisiyle öğünen Şeytan'a suya dalmasını ve dipten kum çıkarmasını emretmiştir. Şeytan iki kere suya dalmış ancak dipten çıkardığı toprak ellerinden kaymıştır. Ardından bir kırlangıç kılığına girerek tekrardan suya dalan Şeytan, gagasında bir miktar balçıkla tekrardan suyun üstüne çıkmıştır. Tanrı, Şeytan'ın getirdiği balçık ile dünyayı yaratmıştır. Destanın devamında ise kendi dünyasını yaratmak için ağzında balçık saklayan Şeytan, Tanrı'dan yediği tokat ile ağzındaki balçığı Tanrı'nın dünyasına saçmış, bunun üzerine de Tanrı tarafından cezalandırılmıştır.²⁸

Yine Yakut Türklerine ait Balıkçıl ve Yaban Ördeği Efsanesi'ne göre; Tanrı, kırmızı boyunlu balıkçıl kuşundan ve yaban ördeğinden suya dalmalarını ve dipten toprak getirmelerini istemiştir. Yaban ördeği gagasında bir miktar balçıkla suyun yüzüne çıkmıştır. Balıkçıl kuşu ise uzun süre ortalıkta görünmedikten sonra suyun üstüne çıkarak, denizin dibinde toprak bulamadığını söylemiştir. Tanrı bunu duyunca sinirlenmiş ve balıkçıl kuşuna şöyle demiştir: “*Seni gidi kurnaz kuş seni! Ben sana yaban ördeğinden daha kısa ve daha az kuvvetli bir gaga mı verdim? Senin gagan onunkinden hem daha kuvvetli hem de daha uzun. Nasıl oluyor da*

¹⁹ Ögel, *age*, C.1, s. 497.

²⁰ Ögel, *age*, C.2, s. 699.

²¹ Pazırık kazılarında bulunan keçe leylek heykeli için bkz: <https://onturk.org/2012/06/16/pazirik-kurganlari-turk-eserleri/#jp-carousel-2985> 26.06.2020.

²² Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 512.

²³ Orkun, *age*, s. 517.

²⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C.3, s. 239.

²⁵ Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 95.

²⁶ Roux, *age*, s. 375.

²⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C.1, s. 331.

²⁸ Ögel, *age*, C.1, s. 482.

balçık bulamıyorsun? Sen beni kandırdın. Ben seni cezalandıracağım ve sen yeryüzünde oturamayacaksın."²⁹ Saha Türklerine ait bu efsaneden aslında Türklerin doğayı iyi gözlemlediği ve hayvanları iyi tanıdığı yönünde bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Nitekim gerçekten de balıkçıl kuşları yaşamlarının büyük bir kısmını sulak alanlarda ve suyun üzerinde geçirmektedir.

Yenisey Yaradılış Destanı'nda ise Tanrı'nın yerine bir şaman yer almaktadır. Bu şaman uçsuz bucaksız denizin üzerinde kuğularla, kırmızı boyunlu balıkçıl kuşlarıyla ve daha nice su kuşuyla uçup durmaktadır. Şaman balıkçıl kuşuna dibe dalmasını ve kendisine toprak getirmesini söylemiştir. Balıkçıl suya daldıktan sonra gagasında bir parça çamur ile suyun üstüne tekrar çıkmıştır. Şaman bu çamur ile bir ada yaratmıştır.³⁰

Yaratılışla ilgili Türk destanlarındaki ortak nokta, başlangıçta engin bir deniz dışında hiçbir kara parçasının olmamasıdır. Karanın yaratılması için denizin dibinden balçık çıkaran canlılar ise kuş ya da kuş formundaki şeytandır. Kuşların suyun altından çıkardıkları balçık ile kara parçaları yaratılmıştır. Yani yaratılış destanlarında, kuşlara önemli bir rol atfedilmiştir. Bunun haricinde bazı kuşların Tanrı'nın emrine uymadığı ya da Tanrı'dan bir şeyler saklamaya çalıştığı görülmektedir. Bu kuşlar destanların devamında Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Destanlarda kullanılan bu olumsuz kuş figürleri ile buduna, Tanrı'nın buyruğuna uymamanın gerekliliği anlatılmaya çalışılmış ve Tanrı'nın emrine uymayanların cezalandırılacağı mesajı verilmek istenmiş olabilir. Ayrıca yaratılışta kuşların yer alması, hayvanların insanlardan daha önce yaratıldığını göstermektedir.

Tabiat kuvvetlerine (yer-sub) karşı saygı duyan Türkler, doğaya ait diğer varlıklara olduğu gibi bazı kuşlara da bir kutsiyet atfetmiştir. Hatta "*her kuşun eti yenmez*" biçimindeki sözün, Türklerin bazı kuşlara yüklediği bu kutsallıktan dolayı söylendiği düşünülebilir. Nitekim kutsal olduğu düşünülen hayvanların avlanması Türk toplumu içerisinde hoş karşılanmayacağı gibi, bu canlıları öldüren ve onların yuvalarını bozan kişilerin evlerindeki kut ve bereketin gideceği de düşünülmüştür.³¹

2. Ruhun Kuş Olduğu Düşüncesi

Türlere ait destanlarda kuşlara yüklenen anlamlardan biri de onların bir ruh olabileceği yönündedir. Nitekim bu düşünce iki farklı Türk destanında karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Altay Türklerine ait Maaday Kara Destanı'na bakacak olursak; Maaday Kara'nın oğlu Kögüdey Mergen, Kara Kula isimli düşmanın ruhunun üç kuşak göğün derinliklerinde, üç maralın karnında bulunan altın bir kutunun içinde gizlenen birbirine eş iki bildircin yavrusu olduğunu öğrenmiştir. Destanın devamında Kögüdey Mergen, Kara Kula'nın ruhunu yani bildircin yavrularını bulur ve Kara Kula'nın karşısına dikilir. Kara Kula kılıcına davrandığı vakit, Kögüdey Mergen önce bildircimlerden birini öldürür ve Kara Kula'nın atı oracıkta ölür. Ardından ikinci bildircimi da parçalar ve Kara Kula çığlıklar atarak can verir.³²

Maaday Kara Destanı'nda olduğu gibi kişinin ruhunun kuşa saklı olduğu bir başka Türk destanı ise Hakas Türklerine ait Altın Arığ Destanı'dır. Bu destanda; bir kadın kahramanımız olan Altın Arığ, düğünde çok içerek sarhoş olur. Sarhoşken yaşlı bir kadının sorusu üzerine ruhunun bedeninde değil, erişilmez uzaklıktaki Ak Tahsil Dağı'nın zirvesindeki Altın Kaya'da bulunan, altın tüylü iki başlı guguk kuşunda olduğunu ağzından geçirir. Kısa sürede bu sırrı öğrenen Pora Ninci, Altın Kaya'ya giderek guguk kuşunu ele geçirir. Altın Arığ ona engel olmak için harekete geçse de çok geç kalmıştır. Pora Ninci, iki başlı guguk kuşunun önce bir başını koparır ve Ak Boz at can verir. Guguk kuşunun ikinci başını kopardığında ise Altın Arığ ölür.³³

İki destanda da görüldüğü gibi kişilerin ruhu aslında kuşlardır. Kuşların ölmesi ile kişiler de can vermektedir. Bu destanlardan yola çıkarak eski Türklerde tinin, kuş biçiminde düşünülmüş olduğu aşikârdır. Nitekim Türk mitolojisine göre kuş, ruhun simgesidir.³⁴ Kişi vefat edince tını kuş gibi uçarak göğe yükselir. Zaten uçmağa vardı sözü de buradan gelmektedir. Ayrıca Maaday Kara ve Altın Arığ isimli Türk destanlarında dikkat çeken bir başka nokta ise kişinin ruhunun yanında, atının ruhunun da bulunmasıdır. Bu durum Bozkır Kültürü'ne mensup Türklerde, atın önemini göstermesi bakımından önemli bir detaydır. Nitekim Kâşgarlı Mahmud'un lügatinde geçen ve "*kuş kanatın er atın*"³⁵ biçimindeki savda da görüldüğü gibi kuşlar kanadıyla, er ise atıyla bir anılmaktadır.

Ruhun bir kuş olduğu düşüncesi aslında Anadolu'da da görülmektedir. Nitekim bizzat şahit olduğumuz bir olay, bu durumun izahatında kolaylık sağlayacaktır. Anadolu'nun Niğde ilinde, küçük yaştaki torununu kaybeden bir büyüğümüz, ağıt yakarken "*Vay benim yavrum cennet kuşu oldu!*" tabirini kullanmıştır. Ağıt yakılırken söylenen "*cennet kuşu*" tabirinin, eski Türklerde; ruhun bir kuş olduğu yönündeki düşünceden gelmiş

²⁹ Ögel, *age*, C.1, s. 483.

³⁰ Ögel, *age*, C.1, s. 501-502.

³¹ Pervin Ergun, "Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnançın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine", *Milli Folklor*, S. 89, 2011, s. 136.

³² Bilgehan Atsız Gökdâğ-Kemal Üçüncü, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 69-70.

³³ Gökdâğ, *age*, s. 106-107.

³⁴ Çoruhlu, *age*, s. 223.

³⁵ Kâşgarlı Mahmud, *age*, C.1, s. 34.

olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu durumda “*cennet kuşu*” tabirinin Orta Asya’dan Anadolu’ya gelen Türkler vasıtasıyla bölgeye geldiği ve böylece Anadolu’da bazı yörelerde hâlâ kullanıldığı düşünülebilir.

Bebekleri leyleklerin getirdiğine dair anlatıların kökeninde, ruhun kuş olduğu düşüncesinin etkili olduğu varsayılabilir. Türk mitolojisindeki ruhun kuş olduğu inancı, Slav toplumlarını etkilemiş olabilir. Nitekim Slavlar arasında, leyleklerin yeni doğacak bebekleri getirdiğine ve ölen kişilerin ruhlarının leylek donuna girip uçtuğuna dair bir inanç vardır.³⁶ IV. yüzyılın sonlarında batıya doğru göç eden Hunların, Slavların yaşadığı topraklardan geçtiği ve Attila döneminde Avrupa Hun ordusu içerisinde Slav kökenli askerlerin yer aldığı düşünüldüğünde; Slavların, Türk mitolojisinde bulunan tinin kuş olduğu yönündeki düşünceden etkilenmiş olması mümkündür. Nitekim en eski Slav inanç sistemine göre ruh; hava, duman, rüzgâr gibi gözle görülemeyen ancak hissedilen bir varlık olarak kabul edilmiştir. Zamanla Slavların ruh tanımlaması değişmiş ve bu unsurların yerini sinek, arı, kelebek ve kuş gibi uçabilen canlılar almıştır.³⁷

Elbette leyleklerin bebekleri getirdiğine yönelik anlatılar sadece Slavlar arasında değil Avrupa’da da sıkça görülmektedir. Avrupalı tarihçiler mitin kökeni ne olursa olsun, bebekleri leyleklerin getirdiğine dair inancın Kuzey Avrupa’da özellikle Almanya ve Norveç’te kurulduğunu düşünmektedir.³⁸ Kuzey Avrupa’nın kökeni olan İskandinav mitolojisine baktığımızda kuş, vücuttan kurtarılan ruhu temsil etmektedir.³⁹ Leylek kuşunun ise ailevi bağları ve değerleri temsil ettiği görülmektedir.⁴⁰

Kuzey Avrupa’da doğurganlıkla ilişkilendirilen yaz gündönümü sırasında çiftlerin evlendiği bilinmektedir. Bu tarihin aynı zamanda leyleklerin güneye doğru göçe başlayacağı tarih olduğu düşünüldüğünde leylekler dokuz ay sonra Kuzey Avrupa’ya tekrar dönecektir.⁴¹ Bu durumda leylekler geri dönüş yaptığı sırada yeni evlenen çiftlerin bebeklerinin de doğacağı aşikârdır. Yani leyleklerin gelmesi ile beraber doğumlar başlayacaktır. Avrupalı tarihçiler muhtemelen bu durumdan yola çıkarak bebekleri leyleklerin getirdiğine dair inancın Kuzey Avrupa’da kurulduğunu düşünmektedir.

Antik Roma mitolojisinde yer alan Herkül efsanesinde, Stymphalus Gölü’nden yükselen kuşlar, çeşitli kötü arzuları ifade etmektedir. Burada dikkat çeken nokta Stymphalus isminin manasıdır. “*Stymphalus*” kelime manası olarak “*ruhun durgunluğu ve ruhun felci*” anlamına gelmektedir.⁴² Ayrıca gölden yükselen kuşların, çeşitli kötü arzuları temsil etmesi, kişinin nefsinin akla getirmektedir. Bu durumda gölden yükselen kuşların, ruh olma ihtimali oldukça yüksektir.

Bebekleri leyleklerin getirdiğine dair inancın, XIX. yüzyılda Danimarkalı yazar Hans Christian Andersen tarafından kaleme alınan masallar vasıtasıyla Avrupa’nın geri kalanında ve dünyada popülerlik kazandığı görüşü kabul edilmektedir.⁴³ Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında, XIX. yüzyıl gibi geç bir tarihte popülerlik kazanan bu inancın kökeninde, ruhun kuş olduğu yönündeki düşüncenin olduğu aşikârdır. Nitekim doğum ile alakalı bu inançta elbette bir ruh bulunmalıdır. Bu inanç çerçevesinde bebeklerin ruhlarının, onları getiren leylekler olduğu düşünülebilir.

3. Çocukların Kuş İsmiyle Çağırılması

Anne ve babaların çocuklarına olan sevgisi, onların evlatlarına farklı isimler ile seslenmesini sağlamıştır. Bu nidalar genellikle tabiatın bir parçası olan hayvan isimlerinin kullanılması şeklinde olmuştur. Nitekim bir önceki bölümde bahsettiğimiz cennet kuşu tabirinin aslında bu konu ile de bağlantısı vardır. Anlatmış olduğumuz animızda; yaşlı teyzemiz torunu için cennet kuşu tabirini kullanmıştır. Yani torununu bir kuşa benzetmiştir. Bu durumdan yola çıkılarak Anadolu coğrafyasında hala çocuklar için bu tip benzetmeler yapıldığı net bir şekilde görülmektedir. Anadolu’da kuş dışında yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinen kuzum, koçum, aslanım gibi yakıştırımlar, genellikle aile büyükleri tarafından evin küçüklerine söylenen sözler arasında yer almaktadır. Türk destanları içerisinde dikkat çeken bir başka nokta ise ataların ve anaların evlatlarına kuş isimlerini yakıştırmasıdır.

Uygur Türklerine ait Seyit Noçi Destanı’nda Gülnisa Peri, oğlunu severken “*sungurum yavrum*” sözlerini kullanmaktadır.⁴⁴ Yine aynı destanda Seyit Noçi’nin atası ona öğüt verirken “*Can sungurum kulağımı ver*

³⁶ Ergun, *agm*, s. 143.

³⁷ Gamze Öksüz, “Türk ve Rus Mitolojilerinde Mitik Dünya, Ölüm ve Ruh Anlayışı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S. 15, C. 6, 2018, s. 19-20.

³⁸ Emma Bryse, “What’s Behind the Myth That Storks Deliver Babies?” isimli yazı için bkz: <https://www.livescience.com/amp/62807-why-storks-baby-myth.html> 04.07.2020

³⁹ John Farina, *Hecker Studies*, Paulist Press, New York 1983, s. 171.

⁴⁰ Emily Upton, “Why Storks are Associated With Delivering Babies” isimli yazı için bkz:

<http://www.todavifoundout.com/index.php/2013/05/why-storks-are-associated-with-delivering-babies/> 04.07.2020

⁴¹ Emma Bryse, “What’s Behind the Myth That Storks Deliver Babies?” isimli yazı için bkz: <https://www.livescience.com/amp/62807-why-storks-baby-myth.html> 04.07.2020

⁴² Juan E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, Dover Publications, New York 2002, s. 28.

⁴³ Pervin Ergun, *agm*, s. 142.

⁴⁴ Alimcan İnayet, *Uygur Halk Destanları 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 29.

sözüne...” biçiminde öğüdüne başlamaktadır.⁴⁵ Seyit Noçi'nin anne ve atasının onunla konuşurken sungur kelimesini kullanması, yukarıda belirtmiş olduğumuz büyüklerin çocuklarına hayvan isimleriyle seslenmesi hususunda güzel bir örnektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta envai çeşit kuş türü arasından sungur kuşunun tercih edilmesidir. Seyit Noçi'nin anne ve atasının ona sungur demesi rastgele söylenen bir söz değildir. Nitekim Dede Korkut Destanları'nda erkek sungur, Türkistan hanlarının Ongun'udur.⁴⁶ Örneğin Salur Kazan'ın esir olduğu destanda; Salur Kazan, Tekür beyine karşı söylediği deyişte “*Ak sungur kuşunun erkeğine bir köküm var*” demektedir.⁴⁷ Yani Ongun'unun beyaz bir erkek sungur olduğunu söylemektedir. Ayrıca Cengiz soyunun simgesinin sungur olduğu da bilinmektedir.⁴⁸ Eski Türklerde beyaz sungur kuşu beylik ruhunun simgesi sayılmaktadır.⁴⁹ Genel anlamıyla sungur, eski Türklerde hayra yorulmaktadır.⁵⁰

Uygur Türklerinin bir başka destanı olan Boz Körpeş Karagöz Ayım Destanı'nda, kendisine anne babasının olup olmadığını soran Suyağıl'a cevap olarak Boz Körpeş; “*Ata-anam yok ménin, kanatsız yetim kuşmen...*” demektedir.⁵¹ Yani anne ve babasının olmadığını ve bu yüzden kanatsız bir kuş olduğunu dile getirmiştir. Bu durumda balaların da kendilerini kuş yavrusu olarak gördüğü düşünülebilir. Anne ve babasını ise kanatları olarak görmektedir. Aslında bu noktada Türklerin doğayı iyi gözlemlediği yorumu yapılabilir. Nitekim ana-babası olmayan bir kuş, uçmayı öğrenemeyeceği için kanatlarını kullanamaz. Dolayısıyla destanda geçen “*kanatsız yetim bir kuşum*” tabiri ile bu duruma bir benzetme yapıldığı söylenebilir.

Uygur destanlarındaki evlat-kuş ilişkisi, Kazak destanlarında da net bir şekilde görülmektedir. Kazak Türklerine ait Kabıkul Destanı'nda yer alan bir bölümde annesi balasına şöyle demektedir;

*“Atası ile anası,
Duacısıdır balanın.
Zavallı yaşlı ana ata kaledir balasına,
Tüyleri sertleşince,
Uçar şahin yuvadan.”*⁵²

Destanda da görüldüğü gibi Kabıkul'un annesi, yavrusu için hem bala kelimesini kullanmıştır hem de onu yuvadan uçup giden bir şahine benzetmiştir.

Türk destanlarında çocukların adları yerine sıkça kullanılan kuş isimlerinin ve çocukların kuşlara benzetilmesinin bir anlamı olmalıdır. Türklerin balalarını bir yavru kuş olarak gördüğü aşikârdır. Bu noktada “*bala*” kelimesinin üzerinde durmak yerinde olacaktır. Nitekim Kaşgarlı Mahmud'un lügatinde “*bala*” sözcüğünün karşısında yer alan kelimelerin başında “*kuş ve hayvan yavrusu*” ifadesi yer almaktadır.⁵³ Ardından gelen diğer bir karşılığı ise “*çocuk*” sözcüğüdür.⁵⁴ Bu durumda eski Türklerin çocuklarına bala demesiyle, aslında ana ve ataların yavrularına sevgi dolu bir ifade olarak “*kuş yavrusu*” dedikleri ve bazen bala kelimesi yerine doğrudan kuş türlerinin isimleri ile seslendikleri düşünülebilir.

4. Talih Kuşu

Türk insanı tarafından devlet kuşu olarak da bilinen talih kuşu, günümüzde kullanılan deyimler arasında da kendisine yer bulmuştur. “*Başına devlet (talih) kuşu konmak*” biçiminde olan deyim, günümüzde Milli Piyango İdaresi tarafından kullanılmaktadır. “*Talih kuşu size de konabilir, talih kuşu kime konacak, talih kuşu kimin başına konacak*” gibi tabirler günlük hayattan, gazetelerden, radyo ve televizyonlardan aşına olunan sözlerdir. Hatta günümüzde oldukça yaygın bir şekilde yer alan talih kuşu sözü, Kemal Sunal'ın başrolünde olduğu 1989 yapımı bir filme dahi isim olmuştur. Günümüzde kullanılan bu tabir, esasında sözlü destan geleneğinden gelmektedir.

Devlet kuşu tabiri, aşikâr bir biçimiyle Uygur Türklerine ait Şah Adilhan Destanı içerisinde yer almaktadır. İslami etkilerin hissedildiği destanın özeti şu şekildedir; Padişah olan Adilhan, ülkesini adalet üzere yönetirmiş. Adilhan'ın ülkesine gelen dervişler, düşkünler, fakirler, garipler, miskinler dertlerinden kurtulup refaha erermiş. Yedi kalender, Adilhan'dan 40 günlüğüne padişahlığını istemiş. Adilhan bunu kabul etmiş ancak 40 günlük süre dolduğunda padişahlığını geri alamamış. Padişahlığını kaybetmekle kalmayan Adilhan, ülkesinden de kovulmuş. On dört yıl boyunca ser sefil yaşayan Adilhan, bu süre boyunca karısını ve çocuklarını bir bir kaybetmiş. On dört

⁴⁵ İnyet, *age*, s. 38.

⁴⁶ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kocabalı Yayınları, İstanbul 2004, s. 176.

⁴⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2012, s. 197.

⁴⁸ Esin, *age*, s. 176.

⁴⁹ Bekar, *agm*, s. 67.

⁵⁰ Esin, *age*, s. 237.

⁵¹ İnyet, *age*, s. 60-61.

⁵² Metin Arıkan, *Kazak Destanları 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 97.

⁵³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C.4, s. 64.

⁵⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C.4, s. 64.

yılın sonunda Diyarı Bekri şehrine ulaşan Adilhan, insanları gökyüzüne bakarken görmüş. Meğer Diyarı Bekri'nin padişahı yeni ölmüş ve devlet kuşu adı verilen kuş serbest bırakılmış. Buranın âdetine göre devlet kuşu kimin başına konarsa o kişi padişah olurmuş. Devlet kuşu, o kadar insanın arasında gidip Adilhan'ın başına konmuş. Vezirler ve emirler bu sefil adama padişahlığı yakıştıramadığı için kuşu kovalasalar da devlet kuşu inatla gelip Adilhan'ın başına konmaya devam etmiş. Neticede Adilhan Diyarı Bekri şehrinin yeni padişahı olmuş.⁵⁵

Uzunca bir destan olan Şah Adilhan Destanı'nda da görüldüğü gibi devlet kuşu kimin başına konarsa o kişi padişah olmaktadır. Nitekim “başına devlet kuşu konmak” deyiminin anlamına bakıldığında “beklenilmeyen büyük bir nimete kavuşmak” şeklinde izahatı yapılmıştır.⁵⁶ Yani durumu kötü olan bir kişinin başına talih kuşu konarsa o kişi refaha erecektir. Tabii günümüzde böyle bir kuşun varlığı bilinmemektedir. Milli Piyango İdaresi, talih kuşunun sembolü olarak beyaz güvercin kullanmaktadır. Ancak Türk destanları içerisinde yer alan talih kuşunun, beyaz renkli bir güvercin olduğuna dair herhangi bir anlatı mevcut değildir. Destanlardaki anlatılara bakıldığında talih kuşunun mitolojik bir kuş olduğu düşünülebilir.

Devlet kuşu tabiri açık bir şekilde olmasa da Başkurt Türklerine ait Ulan Batır Destanı içerisinde de görülmektedir. Başkurt Türklerinin ortaya çıkışını konu edinen bu destana göre; Hüma kuşu, kötü kalpli Şüma ve iyi karakterli kardeşi Ural tarafından yakalanır. Hüma kuşunu yemeye niyetlenen iki kardeş, Hüma kuşunun dile gelmesi ile kandırılır. Hüma kuşu eğer onu yemezlerse onlara hayat pınarının yerini söyleyeceğini söyler. Aile kendi arasında düşünürken Hüma kuşu bir kanat çırpıp. Kendisinden dökülen üç tüy yere düşer düşmez üç akkuş olur. Bu üç akkuş, Hüma kuşunu alıp kaçarlar.⁵⁷

Ulan Batır Destanı'nda anlatılan Hüma kuşunun devlet kuşu (talih kuşu) olduğu düşünülebilir. Nitekim Hüma kuşunun kişiye getirdiği üç talihin varlığı, Hüma kuşu ile ilgili anlatılardan çıkarılmaktadır. Bunlardan ilki kişiye huzur ve mutluluk getirmesidir. Güç durumunda olan kişiye gelecek olan zenginlik onu ferahlatacaktır. Dolayısıyla kişi sıkıntılı günlerinden kurtulup huzura erecektir. İkinci talih ise üzerine Hüma kuşunun gölgesi düşen kişinin padişah olacağı yönündedir. Bu talih zaten Uygur Türklerine ait Şah Adilhan Destanı'nda da açık bir şekilde işlenmiştir. Son olarak ise padişah olan kişinin devletin refaha ereceği ve güçleneceği düşünülmektedir. Padişah olan kişinin üzerine denk gelen gölge elbette ki onu daha da kudretli hale getirecektir. Bu vesileyle o padişah, cihan hükümdarlığı yolunda ilerleyecektir. Ulan Batır Destanı'nda Hüma kuşunu yemeye çalışan kişiler, ona kötülük yapmak istemiştir. Dolayısıyla Hüma kuşunun talihi onlara fayda sağlamamıştır. Hüma kuşunun kanat çırpması ile yere düşen üç tüy ve bunların üç akkuşa dönüşmesi ile Hüma kuşunun vermiş olduğu üç talihe işaret edildiği düşünülebilir.

Türk tarihi ve Türk mitolojisi içerisinde yer alan bazı unsurlar bu durumun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. TİKA'nın desteği ile Ulanbator'un batısında bulunan Koşosaydam Gölü ve Orhun Nehri arasında Türk-Moğol ilim adamları tarafından yapılan kazılarda Bilge Kağan'a ait olduğu düşünülen bir hazine bulunmuştur.⁵⁸ Bu hazine içerisinde bulunan ve Bilge Kağan'a ait olduğu yönünde tahmin yürütülen altın tacın üzerinde, kabartma şeklinde mitolojik bir kuş figürü bulunmaktadır.⁵⁹ Bu kuş figürünün Türk mitolojisi içerisinde yer alan Hüma kuşu olduğu düşünülebilir. Nitekim Hüma kuşunun tasviri ile Bilge Kağan'ın tacının üzerindeki kuş figürü karşılaştırıldığında ikisi arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Tacın üzerinde yer alan kuş, kanatlarını iki yana açmıştır. Göğüs ve kanat kısmındaki tüylerin şekli Hüma kuşunu andırmaktadır. Kabartmadaki kuşun kafasında bulunan sorguç, Hüma kuşunda da mevcuttur. Ayrıca Bilge Kağan tacındaki kuş, gagasında kırmızımsı renkte yuvarlak bir taş taşımaktadır. Bu yuvarlak taşın yerküre olduğu düşünüldüğünde ve Türklerdeki cihan hâkimiyeti anlayışı göz önünde bulundurulduğunda, Bilge Kağan tacındaki bu kuşun Hüma kuşu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı döneminde “hüma” kelimesinin devlet kavramı olarak kullanılması, Hüma kuşunun devlet kuşu olduğu yönündeki tahmini doğrular niteliktedir. Nitekim Osmanlı döneminde kullanılan hümayun kelimesinin aslında Hüma kuşundan geldiği bilinmektedir.⁶⁰

5. Uçan Kuştan Medet Ummak

Türk Dil Kurumu'na göre “çok sıkıntıda kalıp en ufak bir yardımın herhangi bir yerden gelmesini beklemek, sıkıntılı bir durumdan kurtulmak için her türlü çareye başvurmak”⁶¹ manasına gelen “uçan kuştan

⁵⁵ Destanın tam metni için bkz. İneyet, *age*, s. 85-149.

⁵⁶ Fiğen Turna, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Milliyet, İstanbul 2003, s. 169.

⁵⁷ Gökdağ, *age*, s. 78-79.

⁵⁸ “Bilge Kağan'ın Hazinesi Günişliğine Çıktı” başlıklı haber için bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bilge-kaganin-hazinesi-gunisligina-cikti-1004213.12.2019>.

⁵⁹ İbrahim Çeşmeli, “Kök Türklerde İkonografik Açından Kuş Figürleri”, *Art Sanat Dergisi*, S. 4, 2015, s. 68.

⁶⁰ Cemal Kurnaz, “Hümâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 478.

⁶¹ “Uçan Kuştan Medet Ummak” deyimini için bkz: <https://sozluk.gov.tr/?kelime> 13.12.2019.

medet ummak” biçimindeki deyim aslında sözlü edebiyattan gelmektedir. Türk destanları içerisinde bu deyim, manasına uygun biçimde kullanılmıştır. Birazdan verilecek olan örnekler ile konu daha iyi anlaşılacaktır.

Özbeklere ait Alpamiş Destanı’na göre; destanın kahramanı olan Alpamiş, Cadı Sürhayil tarafından tuzağa düşürülerek Kalmak Hanı’na ait Murattepe’de bir zindana hapsedilmiştir. Yıllar geçmiş ve zindanda tutsaklık hayatı devam eden Alpamiş’in zindanına bir kaz düşmüştür. Alpamiş bu kazı iyileştirmiş ve kendisine alıştırdıktan sonra bir mektup yazarak bunu kaz ile Kongırat iline göndermiştir. Kaz, Alpamiş’in gönderdiği mektubu Kaldırğaç’a ulaştırmış ve Kaldırğaç da mektubu Karacan’a götürmüştür. Böylece altı ay sonra Alpamiş’in dostları gelerek onu zindandan kurtarmışlardır.⁶²

Destanda da görüldüğü gibi Alpamiş, yıllardır tutsak olduğu zindanda sıkıntılı bir durum içerisindeyken bir anda zindanın üzerinden uçan bir kaz zindana düşmüştür. Bu kaz ile haber gönderen Alpamiş, umutla beklemeye başlamıştır. Yani Alpamiş, uçan kuştan medet ummuştur.

Uygur Türklerine ait Boz Körpeş Karagöz Ayım Destanı’nda ise Boz Körpeş, sevdiği kız olan Karagöz Ayım’a Boz Turgay adlı kuşu ile haber göndermektedir. Ancak Karagöz Ayım’ın yengesi (cırtlak sesli kadın) Boz Körpeş’e yanıktır. Onu baştan çıkarmaya çalışır. Boz Körpeş yüz vermeyince ona iftira atar. Bunun üzerine Karagöz Ayım’ın atası ve ağabeyleri Boz Körpeş’in peşine düşerler. Boz Körpeş ağır yaralanır ve bir yerde saklanmaya başlar. Boz Körpeş sevdiceğinden yardım istemek için Boz Turgayı gönderir. Ancak durumu bilen cırtlak sesli kadın, kuşu yakalar ve ona işkence etmeye başlar. Kuş bütün işkencelere rağmen sahibinin saklandığı yeri söylememiştir. Ancak son nefesini verirken sahibinin saklandığı yerin adını söylemiştir. Böylece Karagöz Ayım’ın atası ve ağabeyleri, Boz Körpeş’i öldürmüştür.⁶³

Uygur Türklerine ait bu destanda Boz Körpeş, yaralı bir halde saklanırken, sevdiğinden yardım istemek için kuşunu göndermiştir. Burada da çok sıkıntılı bir durumda olan destan kahramanı, Özbeklere ait Alpamiş Destanı’nda olduğu gibi uçan kuştan medet ummaktadır. Ayrıca bu destanda Boz Turgay adlı kuşun son nefesine kadar işkencelere dayanıp, son nefesini verirken zor durumda olan sahibinin yerini düşmanlarına söylemesi dikkat çeken başka bir nokta olmuştur. Bu olay göz önüne alındığında, günümüz Türkçesinde akılsız manasında kullanılan “*kuş beyinli*” tabirinin de sözlü kültürden gelmiş olma ihtimali tartışılmaya açık bir konudur.

Altay Türklerine ait Maaday Kara Destanı’nda, Kögüdey Mergen, hasımı olan Kara Kula’nın ülkesini aramaktadır. Durumu bölgede bulunan balıkçılara anlatan Kögüdey Mergen’e balıkçılar yardım etmeye karar vermiş ve bir türlü bulunamayan Kara Kula’nın ülkesinin yerini bulmak için iki kuzgun ve iki saksaganı keşfe göndermiştir.⁶⁴

Altay Türklerinin Maaday Kara isimli destanında da yine uçan kuştan medet umma durumu söz konusudur. Nitekim Kara Kula’nın bulunması güç olan ülkesini ararlarken kuşlardan medet ummuşlardır. Ancak bu dört kuş da aramaları sonucu Kara Kula’nın ülkesini bulamamıştır.

6. Oğuz Kağan Destanı’ndaki Tavuklar

Türk Destanları arasında önemli bir yeri olan Oğuz Kağan Destanı’na göre Oğuz Kağan, Gün, Ay ve Yıldız isimli üç oğlunu doğuya; Gök, Dağ ve Deniz isimli üç oğlunu ise batıya göndermiştir. Doğuya giden üç oğul altın bir yay bulmuş, batıya giden üç oğul ise üç gümüş ok bulup ordugâha dönmüştür. Oğuz Kağan, oğulları dönünce kurultay toplatmış ve büyük ordugâhın sağ tarafına kırk kulaç uzunluğunda direk diktirip, direğin başına bir altın tavuk koydurmuş, altına ise bir ak koyun bağlatmıştır. Sol tarafına ise kırk kulaç direk diktirip, direğin ucuna bir gümüş tavuk koydurmuş, altına ise kara koyun bağlatmıştır. Böylece altın tavuğun bulunduğu sağ tarafa Bozoklar, gümüş tavuğun bulunduğu sol tarafa ise Üçoklar oturmuştur.⁶⁵

Oğuz Kağan Destanı içerisinde geçen direk dikme ve direğin başına kuş cinsinden bir hayvanın konulması akla ilk olarak Türklerdeki göğün direği inancını getirmektedir. Bu inanca göre göğün direği kimi zaman bir dağ iken kimi zaman bir ağaç olarak tasvir edilmektedir. Bazen demir kazık isimli bir direğin varlığından da söz edilmektedir. Kutup yıldızının, göğün direği olduğu inancı ise eski Türkler tarafından inanılan bir mittir. Bu inanca göre Dünya, Kutup yıldızı ile göğe bağlanmıştır.⁶⁶ Nasıl ki eski Türklerin içinde yaşadığı yurtlar, merkezinde duran ve sırguk adı verilen direkler vasıtasıyla ayakta duruyorsa, gökyüzü de göğün direği sayesinde ayakta durmaktadır. Dolgan Türklerinin inanışına göre, göğün direği üzerinde bulunan “*gök kuşu*” adında bir kuş vardır ve bu kuş kocaman kanatları ile yere açılan göğün kapısını insanlara kapatmıştır.⁶⁷

⁶² Gökdağ, *age*, s. 167-168.

⁶³ İneyet, *age*, s. 59-83.

⁶⁴ Gökdağ, *age*, s. 66.

⁶⁵ Gökdağ, *age*, s. 39-40.

⁶⁶ Ögel, *age*, C.2, s. 231.

⁶⁷ Ögel, *age*, C.1, s. 650.

Bütün bu bilgilerin Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan direğin üzerindeki tavuklarla benzerliği, destandaki anlatı ile göğün direği arasında bağlantı olduğu yönünde bir tahmin yürütülmesini sağlamıştır. Ancak tavukların Türk mitolojisi içindeki manası bu düşüncenin hatalı olduğunu göstermiştir. Nitekim Türk mitolojisinde tavuk ve horoz figürleri kötü ruhları kovan, muhafaza edici bir simgedir. Altın ve gümüş tavuğun ise farklı anlamları vardır.⁶⁸ Türk inancına göre altın tavuk hükümdar ailesinden olan kişileri temsil ederken, gümüş tavuk hükümdar ailesinden olmayan soyluları temsil etmektedir.⁶⁹ Destanda kullanılan altın ve gümüş tavuk bu anlamda kullanılmış olabilir. Lakin bu sefer de şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere Oğuz Kağan'ın Yıldız, Ay ve Gün isimli oğulları Oğuzların Bozoklar kolunu meydana getirirken; Gök, Dağ ve Deniz isimli oğulları Oğuzların Üçoklar kolunu oluşturmuştur. Bu durumda Oğuz Kağan'ın oğullarının oluşturduğu Üçokların ve Bozokların, her ikisinin de hanedan üyesi olduğu göz önüne alınarak, altın tavuğun bulunduğu direğin altında toplanması gerekmektedir. Oysa destanda Bozoklar altın tavuğun, Üçoklar ise gümüş tavuğun altında toplanmıştır.

7. Kuş Donuna Giren Canlılar

Türk destanları içerisinde çeşitli kuşların kılığına bürünmek oldukça yaygın bir motiftir. Kuş kılığına girmek yani şekil değiştirmek, geniş bir coğrafya üzerinde yaşayan farklı Türk boyları tarafından kabul-ma, türlenme, türleme, silkinme, giyimini giyme, kalıp değiştirme ve don değiştirme gibi farklı isimler ile adlandırılmıştır.⁷⁰ İslamiyet ile birlikte terk edilmeyen bu anlayış, İslamiyet'in etkisinde gelişen Türk destanlarında da yer almıştır. Tabii bu başlık altında Türk destanlarında kuş donuna girme meselesi, her destan ayrıntılı bir biçimde anlatılamayacağı için hangi destanda hangi kuş donuna girilmiş bunun bir listesini vermek yeterli olacaktır.

- Yaradılış Destanı (Yakut) – Şeytan, kırlangıç donuna girmiştir.⁷¹
- Yaradılış Destanı (Altay) – Kadın kuş olup uçuşu kordoy derler bu kuşa. Erkek de bir kuş oldu adına derler yalban.⁷²
- Maaday Kara Destanı (Altay) – Kögüdey Mergen'in gök boz atı, dört kanatlı bir kartala dönüşmüştür.⁷³
- Maaday Kara Destanı (Altay) – Kögüdey Mergen, sevdiği kız ile cilveleşirken altın kanatlı mavi bir kuş olur.⁷⁴
- Ural Batır Destanı (Başkurt) – Ayhılıv, kuş donuna girerek devden saklanmıştır.⁷⁵ Başkurtların inancına göre gökyüzünde Samrav (Kovak) adında bir tanrı-kuş bulunmaktadır. Güneş ve Ay; kuş biçimindeki bu tanrının hanımlarıdır. Aydan doğan kızının adı Ayhılıv'dır.⁷⁶
- Ural Batır Destanı (Başkurt) – Humay, kocası ölünce kuş donuna girmiş ve hep kuş kılığında dolaşım kısır yumurtalar bırakacağına ant içmiştir.⁷⁷ Başkurt Türklerinin inancında yer alan Samrav'ın güneşten doğan kızının ismi Humay'dır.⁷⁸
- Zayaltülek ile Hıvhlıv Destanı (Başkurt) – Zayaltülek'in baykuşu değişerek usta bir şahine dönüşmüştür.⁷⁹
- Dede Korkut, Deli Dumrul (Oğuz) – Azrail güvercin donuna girerek uçmuştur.⁸⁰
- Manas Destanı (Kırgız) – Manas'ın rüyasında parsler don değiştirerek kuş olmuştur.⁸¹
- Manas Destanı (Kırgız) – Ayçörek Kız, kuğu kılığına girerek Semetey'i aramaya başlamıştır.⁸²
- Kara Kuzgun Destanı (Hakas) – Han kızın, kızıl puhu kılığı vardır.⁸³
- Kara Kuzgun Destanı (Hakas) – İki güzel kız, iki guguk kuşu olmuştur.⁸⁴
- Altın Arıç Destanı (Hakas) – Kutsal Bozkurt şekil değiştirerek Kuğu Hanım olmuştur.⁸⁵

⁶⁸ Çoruhlu, *age*, s. 218.

⁶⁹ Çoruhlu, *age*, s. 218.

⁷⁰ Ögel, *age*, C.2, s. 172-174.

⁷¹ Ögel, *age*, C.1, s. 482.

⁷² Ögel, *age*, C.1, s. 497.

⁷³ Gökdağ, *age*, s. 71.

⁷⁴ Gökdağ, *age*, s. 75.

⁷⁵ Gökdağ, *age*, s. 83.

⁷⁶ Bekar, *agm*, s. 72.

⁷⁷ Gökdağ, *age*, s. 86.

⁷⁸ Bekar, *agm*, s. 72.

⁷⁹ Gökdağ, *age*, s. 176.

⁸⁰ Ergin, *age*, s. 115.

⁸¹ Gökdağ, *age*, s. 116.

⁸² Gökdağ, *age*, s. 135.

⁸³ Ali İlgin, *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 41.

⁸⁴ İlgin, *age*, s. 123.

⁸⁵ Gökdağ, *age*, s. 102.

- Kabıkul Destanı (Kazak) – Kız âşık olduğu Kabıkul'a; “*sen şahin, ben de ak kuğu, şekli şemalımı gücümü gör*” demiştir.⁸⁶ Destanın içerisinde daha önce Kabıkul; “*ak şahin kartalım ben, kargalara oldum yem*” demektedir.⁸⁷ Burada yapılan bir benzetme midir yoksa karakterlerin böyle bir şekil değiştirme yeteneği mi vardır kesin bir şey söylenememektedir.
- Edige Destanı (Nogay) – Barkaya gölün kenarında balık tutarken, dokuz tane ak kuğu gelmiş ve kuğular kanat çırparak dokuz tane kıza dönüşmüştür. Ardından sekiz kız, kuğu kılığına girerek tekrardan uçmuştur. Ancak içlerinden bir tanesinin kuğu kıyafeti Barkaya tarafından alındığı için o kız kuğu kılığına girip uçamamıştır.⁸⁸

İncelenmiş olan destanlar arasında, kuş donuna girme olayı sıkça işlenmiş bir motiftir. Burada dikkat çeken nokta, güzel kızların genelde kuğu kılığına girmesi olmuştur. Türk destanları içinde yer alan kuğu-kız motifi Türk edebiyatı içinde saflık, beyazlık ve dolayısıyla kalp temizliğinin bir sembolü olarak görülmüştür.⁸⁹ Ayrıca destanlarda görülen insanların kuş kılığına girmesi ile kuşlara ait pek çok özelliğin insanlara atfedildiği aşikârdır. Nitekim metinlerde bir mücadele anlatılırken savaşan kişilerin şahin gibi atıldığı, kartal gibi hünerli olduğu, pençelerini bir atmaca gibi düşmana geçirdiği, kuş yürekli düşmanın ardına bakmadan kaçtığı biçimindeki tasvirleri göz önüne alarak, bu durumun kuşlar ve insanlar arasındaki şekil değiştirme ilişkisinden kaynaklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tasvirlerdeki dikkat çeken nokta ise farklı kuş cinslerinin özelliklerinin, insanın durumuna göre atfedilmiş olmasıdır. Bu durum göz önüne alındığında, Türklerin doğayı iyi gözlemlediği sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Sözlü geleneğin önemli bir ürünü olan destanlar, Türk edebiyatı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Destanlar sayesinde Türklere özgü mitoloji, inanç, kültür ve geleneklere dair pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Türk destanları içerisinde yer alan kuş figürlerinin ele alındığı bu çalışmada, içinde kuşların yer aldığı bazı atasözleri ve deyimlerin sözlü geleneğin bir parçası olan destanlardan geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Türk destanlarının içinde kuşlara ait pek çok özelliğin insanlara yüklendiği görülmektedir. Şahin bakışlı, kartal hünerli, kuş yürekli gibi tasvirler; insanları ve onların davranışlarını nitelerken kullanılan doğadan yapılmış alıntılardır. Bu durumun, Türk destanlarında yer alan kuş donuna girme motiflerinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca destanlarda yapılan kuşlarla ilgili betimlemelerden, Türklerin doğayı fevkalade bir biçimde incelediği ve anladığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Yaratılış destanlarında önemli bir rol oynayan kuşlara, Türkler tarafından bir kutsiyet atfedildiği aşikârdır. Nitekim kuşlar, insanlardan önce yaratılmış ve yaratılışta görev almıştır. Ayrıca Tengri Ülgen ve Erlik Han'ın kuş donuna girip uçuşması, kuşların kutsal bir varlık olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Nitekim kuşlar gökyüzünde uçabildiği için onların Kök Tengri'ye yakın oldukları yönünde bir düşünce oluşmuştur. Bu düşünceden yola çıkılarak insanların ruhlarının kuş biçiminde olduğu inancı teşekkül etmiş olmalıdır. Bu inanca göre de göğün direği üzerinde bulunan gök kuşunun geçitten geçmelerine izin verdiği ruhlar, kuş formunda gelip insanın ağzından girerek onlara ruh olmuştur. Aynı şekilde kişi ölünce tını ağzından kuş biçiminde çıkıp tekrar göğe yükselmiştir. Böylece uçuşa varmak sözü ortaya çıkmıştır.

Destanlarda çocuklara ebeveynleri tarafından kuş isimleri ile hitap edilmesinin sebebi ise bala kelimesinin manasından gelmektedir. Nitekim bala sözcüğü yavru kuş anlamında da kullanılmaktadır. Bu durumda aile büyükleri bazen çocuklarına, balam kelimesi yerine sungurum, şahinim, serçem, bülbülüm gibi kuş isimleri ile seslenmeye başlamıştır. Sadece destanlarda değil gerçek hayatta da bu durum böyledir. Geçmişte de günümüzde de çocuklara bir sevgi ya da kızgınlık ifadesi olarak kuş ve hayvan isimleri ile seslendirildiği bilinmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında, günlük hayatta kullanılan pek çok geleneğin, sözlü kültürden geldiği aşikârdır.

⁸⁶ Arıkan, *age*, s. 69.

⁸⁷ Arıkan, *age*, s. 47.

⁸⁸ İsmail Doğan-Nesrin Güllüdağ, *Nogay Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 92.

⁸⁹ Ögel, *age*, C.1, s. 531.

KAYNAKÇA

- ARIKAN, Metin, *Kazak Destanları 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- BEKAR, Beytullah, “Türklerde Kuşlarla İlgili İnanışlar”, *Kuş Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Ayşe Şeker, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- CIRLOT, Juan E., *A Dictionary of Symbols*, Dover Publications, New York 2002.
- ÇEŞMELİ, İbrahim, “Kök Türklerde İkonografik Açından Kuş Figürleri”, *Art Sanat Dergisi*, S. 4, 2015, s. 67-80.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017.
- DEMİRAY, Kemal, *Resimli Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1977.
- DOĞAN, İsmail-Nesrin Güllüdağ, *Nogay Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2012.
- ERGUN, Pervin, “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İncanın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, S. 89, 2011, s. 133-146.
- ESİN, Emel, *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.
- FARİNA, John, *Hecker Studies*, Paulist Press, New York 1983.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A.-Kemal Üçüncü, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- ILGIN, Ali, *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- İNAYET, Alimcan, *Uygur Halk Destanları 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
- KAŞGARLI, Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, C. 1-2-3-4, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- KURNAZ, Cemal, “Hümâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 18, İstanbul 1998.
- ORKUN, Hüseyin N., *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ÖKSÜZ, Gamze, “Türk ve Rus Mitolojilerinde Mitik Dünya, Ölüm ve Ruh Anlayışı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S. 15, C. 6, 2018, s. 10-29.
- RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya’dan I*, çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.
- SEVER, Mustafa, “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 42, Ankara 1999.
- TURNA, Figen, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Milliyet, İstanbul 2003.

İNTERNET KAYNAKÇASI

- Sözcük anlamı “Destan”, <https://www.sozluk.gov.tr> 06.12.2019.
- “Uçan Kuştan Medet Ummak” deyimini için bkz: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> 13.12.2019.
- “Bilge Kağan’ın Hazinesi Günışığına Çıktı” başlıklı haber için bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bilge-kaganin-hazinesi-gunisigina-cikti-10042> 13.12.2019.
- Pazırık kazılarında bulunan keçe leylek heykeli için bkz: <https://onturk.org/2012/06/16/pazirik-kurganlari-turk-eserleri/#jp-carousel-2985> 26.06.2020.

Emma Bryse, “What's Behind the Myth That Storks Deliver Babies?” isimli yazı için bkz:
<https://www.livescience.com/amp/62807-why-storks-baby-myth.html> 04.07.2020

Emily Upton, “Why Storks are Associated With Delivering Babies” isimli yazı için bkz:
<http://www.todayifoundout.com/index.php/2013/05/why-storks-are-associated-with-delivering-babies/>
04.07.2020

